

І. В. Жадан

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС СТУДЕНТСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕСУРСИ ТРАНСФОРМУВАННЯ

У річницю дискурсивної парадигми узагальнено результати дослідження взаємодії суб'єктів політичної соціалізації як чинника структурування політичної картини світу студентства. Описано регіональні відмінності структурування політичного дискурсу молоді, особливості його ціннісної і мотиваційної складових, репрезентацій у дискурсі студентства владно-підвладної та соціальної взаємодії, історичної пам'яті та уявлень про політичні практики. Проаналізовано ступінь забезпечення функцій соціалізувального дискурсу (інтерпретаційної, інформувальної, персуазивної, мобілізаційної, інструментальної) та обгрунтовано висновок про низьку ефективність освітнього дискурсу. На основі виявлених проблемних кластерів структурування політичної картини світу студентської молоді визначено напрями оптимізації соціалізувального дискурсу, запропоновано стратегії підвищення компетентності дискурсивної взаємодії і технології удосконалення її інструментальної складової.

Ключові слова: дискурсивна комунікація, політичний дискурс, соціалізувальний дискурс.

Проблема. Потреба у виявленні чинників політичної соціалізації взагалі і тих, які найбільшою мірою зумовлюють структурування політичної картини світу молоді зокрема, породжена викликами інформаційного суспільства і постмодерними тенденціями сучасного світу. Стрімкий розвиток і поширення інформаційних технологій ускладнюють адаптацію і призводять до змін у рейтингу впливовості агентів соціалізувальних впливів, виникають не лише нові засоби, а й середовища та моделі комунікації. Так, наприклад, дослідники політичного дискурсу стверджують, що “в сучасному інформаційному суспільстві політичні явища реалізуються через дискурс” [2, с. 101]. Постмодерна реальність, якій притаманні невизначеність, хаотичність, розосередженість, фрагментарність, змінює ціннісні пріоритети, ідентичності, ставлення до політики і влади. З огляду на це вибір дискурсивної парадигми для дослідження особливостей структурування політичної картини світу студентської молоді видається цілком логічним.

Згідно з теорією дискурсу актори взаємодії (суб'єкти соціалізації, у тому числі студентська молодь) виступають носіями, ретрансля-

торами і творцями політичного дискурсу [1]. Відповідно структурування політичної картини світу студентської молоді ми розглядаємо як динамічний процес обміну смислами, цінностями, ідеями, інтерпретаціями в процесі дискурсивної комунікації, результатом якого є молодіжний політичний дискурс (політична картина світу) з певною конфігурацією базових смислів взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів, що загалом відповідає уявленням представників сучасного структуралізму (К. Леві-Строс, Ж. Лакан, Р. Барт, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ч. Пірс та ін.).

Конфігурація емпіричного дослідження вибудована на основі поєднання некласичної і постнекласичної методології з урахуванням *потенційних можливостей* дискурсу взаємодії суб'єктів політичної соціалізації як чинника структурування політичної картини світу студентської молоді. Ці можливості незаперечні:

- політичний дискурс транслює ціннісно навантажені смислові конструкти, які претендують на об'єктивність, відповідно суб'єктивні ціннісні смисли дають уявлення про ціннісну його складову [3];

- політичний дискурс здатен створювати ідентичності і є владним ресурсом, який відтворює ставлення субординації та підпорядкування, тож наступним досліджуванним елементом стало уявлення про владно-підвладну взаємодію [5; 9];

- політичний дискурс – це символічний капітал, інструмент реалізації інтересів у процесі соціальної взаємодії, тому суб'єктивна складова соціальної взаємодії окремо досліджувалася як чинник структурування політичної картини світу молоді [6; 7];

- “навігація” суб'єкта в політичному дискурсі, як і запуск процесів самовизначення та самоідентифікації, зумовлена потребова-мотиваційною сферою особистості, відповідно предметом дослідження стали мотивація політичної взаємодії і політична самоідентифікація [3].

Окрім того, на особливу увагу заслуговує інтерпретаційне поле історичної пам'яті (як елемент ментальної моделі (контексту), крізь призму якої суб'єкт сприймає, інтерпретує, конструює власну картину світу) [8] та політичні практики (як дискурсивні стратегії, які формують соціальні уявлення індивідів) [4]. Як на етапі підготовки програми дослідження та методичного інструментарію, так і на етапі розроблення моделі оптимізації соціалізувального дискурсу ми враховували також рефлексивні, аналітичні, смислотвірні, конфліктологічні його можливості.

Емпіричне дослідження особливостей політичного дискурсу молоді здійснено за допомогою дослідницького інструментарію з 12

авторських і модифікованих методик. Основними методами були психосемантичні, додатковими – проєктивні та напівпроєктивні, дискурсивний аналіз; загалом у дослідженні взяли участь 4087 респондентів – студентів ВНЗ з чотирьох регіонів України.

За результатами психосемантичного дослідження встановлено, що базовим елементом факторної структури політичної картини світу студентської молоді є *взаємодія з владою*, репрезентована диспозиціями щодо функцій влади, умов взаємодії (свобода в ухваленні рішень для кожного) та механізмів взаємодії (обмін як механізм узгодження індивідуальних інтересів членів суспільства та регулювання взаємовідносин суспільства і держави). У молодіжному дискурсі взаємодія з владою орієнтована на цінності особи, а її інтерпретації прагматичні і раціональні. *Ціннісні засади взаємодії з владою* утворили третій фактор емпіричної структури. Загалом цінності в дискурсі молоді – це щось бажане, можливе за певних умов, але в репрезентаціях реального контексту взаємодії вони заміщені оцінними судженнями, що мають переважно негативне емоційне забарвлення.

Визначальним чинником структурування ціннісної складової політичної картини світу студентської молоді в усіх регіонах виявилася політична суб'єктність. Відповідно до рівня суб'єктності респондентів ціннісні інтерпретації зосереджуються в одному з квадрантів простору, заданого координатами *“цінності влади – цінності особистості”* та *“відповідальність влади – відповідальність особистості”*. Ціннісні репрезентації молоді Центрального регіону зосереджені переважно у квадранті *“цінності особистості – відповідальність особистості”*, Західного – у квадранті *“цінності влади – відповідальність особистості”*, Південного – у квадранті *“цінності особистості – відповідальність влади”*, Східного – у квадранті *“цінності влади – відповідальність влади”*. Такі суттєві регіональні відмінності ціннісної складової політичного дискурсу молоді свідчать, зокрема, про те, що вплив освітнього дискурсу на структурування політичної картини світу студентства не є визначальним. Додатковим аргументом на користь такого висновку можна вважати й те, що, за результатами порівняльного аналізу, достовірних відмінностей в уявленнях про сутнісні особливості окремих цінностей майбутніх політологів та решти гуманітаріїв не виявлено.

Найбільш поширеним типом ціннісного дискурсу молоді в Центральному регіоні виявився ліберальний (його декларують 30% респондентів). З огляду на те, що в дискурсі агентів політичної соціалізації ціннісних пропозицій ліберального типу зовсім мало і вони вкрай схематизовані, можемо констатувати, що молодь у процесі дискурсивної взаємодії конструює нові ціннісні смисли, зокрема доповнюючи дено-

тативні значення конотативними, встановлюючи нові взаємозв'язки тощо. На користь такого висновку свідчить і те, що підтип соціал-демократичного ціннісного дискурсу молоді, позначений нами як *дискурс справедливості*, також відрізняється за базовими смислами від репрезентованого в дискурсі решти суб'єктів взаємодії. У картині світу його носіїв-студентів справедливість, що інтерпретується переважно як рівність у правах і можливостях, виступає умовою законності, дотримання прав людини, стабільності, добробуту, безпеки і порядку, тоді як у соціалізувальному дискурсі справедливість пов'язують насамперед із рівністю в отриманні соціальних благ та гарантій. Водночас консервативний тип ціннісного дискурсу молоді, як і підтип соціал-демократичного типу, який ми назвали "дискурсом відповідальності", віддзеркалює смисли, властиві багатьом суб'єктам політичної соціалізації.

Аналіз базових репрезентацій *соціальної взаємодії* в політичній картині світу молоді дав змогу виявити проблемні кластери конструювання її смислів, а саме: аморфність громадянської ідентифікації, вузький радіус інституціональної та міжособової довіри і взаємності, фрагментарність репрезентацій досвіду підтримки сталих мережевих зв'язків, невизначеність уявлень про сутність громадянської діяльності, суперечливість ставлень до соціальних норм і правил та їх забезпечення. За цих умов говорити про політичний дискурс молоді як символічний капітал, здатний стати ефективним інструментом реалізації інтересів, навряд чи можливо.

Репрезентації *політичних практик* у дискурсі молоді структуруються навколо таких практик: вирішення/уникання проблем, впливу/відмови від впливу на владу, вибору, екстернальності/інтернальності, контролю над владою та корупційних. Визначальним чинником структурування практик є уявлення про можливість впливати на владу (Захід найближче до позитивної відповіді, Схід – до негативної, репрезентації респондентів Центру неоднозначні).

Мотиваційна та самоідентифікаційна складові найменш артикульовані в політичній картині світу молоді, що, зокрема, зумовлює проблеми з "навігацією" в політичному дискурсі та ускладнює процеси самовизначення й становлення суб'єкта політичної взаємодії. Факторна структура мотиваційного компонента політичного дискурсу респондентів свідчить про прагнення молоді отримати задоволення від участі в суспільно-політичному житті, виконати свій громадянський обов'язок, задовольнити афіліативні потреби, виявити свої симпатії до політичних сил та ідей, здобути особисту вигоду та безпеку. Очевидно, що в ситуації неартикульованості цілей і цінності політичної участі (як

у соціалізувальному, так і в молодіжному дискурсах) відкриваються широкі можливості для маніпулювання молоддю, використання її в інтересах різних політичних сил.

Як елементи факторної структури *історичної пам'яті* студентства, яка досліджувалась у контексті інтеграції молоді в сучасний політичний простір, означились: етнічність, політичний фаталізм (як ідентифікація з майбутнім), націоналізм (як умова майбутнього), історична травмованість, правовий нігілізм (недовіра, дистанціювання від влади і законів, поділ на своїх і чужих), історичний патріотизм (настановлення щодо єдності і цілісності), соціальна відповідальність (як громадянський обов'язок). Історичний дискурс молоді наповнений як цілісними, так і фрагментованими смислами, насичений страхами й стереотипами, ірраціональними уявленнями про історичну справедливість та скривдженість. Він існує як певна мінливість, нерозгорнута потенційність. Коли йдеться про історичну пам'ять, оптимізація соціалізувального дискурсу уявляється нами як осмислення подвійної природи пам'яті та причин несформованості цілісного образу вітчизняної історії на рівні колективної пам'яті, подолання етноцентричності й етнічної ексклюзивності історії, інтегрування історичної пам'яті в загальноєвропейські та світові історичні конструкції, орієнтація більшою мірою на оновлення, аніж збереження, актуалізація дискурсивних практик подолання травматичного соціального досвіду, прийняття спільної відповідальності як за минуле, так і за майбутнє.

Аналіз результатів дослідження соціалізувального дискурсу дає підстави вважати, що в основному він забезпечує *інтерпретаційну та інформувальну функції*, хоч інтерпретаційний простір дуже звужений, а окремі значення базових понять просто не актуалізовані. Так, наприклад, *не артикульовано* значущість цінності свободи і прав інших, бракує раціональних репрезентацій механізмів реалізації очікувань щодо влади, надто символічні репрезентації відповідальності, а окремі з них взагалі не представлені в дискурсі (зокрема відповідальність як вірність принципам). Не артикульовані також цінності прав людини, *бракує інформації* і розгорнутих інтерпретацій окремих суспільно-політичних явищ і механізмів (наприклад, щодо сутності громадської діяльності, сутності лібералізму, який молодь асоціює з м'якою взаємодією і зовсім не пов'язує з відповідальністю особи за своє життя і добробут тощо); *не відрефлексовані*: умови існування свободи, взаємозумовленість індивідуальної свободи і свободи вибору, зумовленість реалізації бажаного певними моделями поведінки (патерналізм з боку влади передбачає обмеження свобод, моральність влади передбачає певний рівень довіри до неї тощо), мотиваційні та самоідентифікаційні компоненти дискурсу.

Функція створення переконливої картини кращого світу (персуазивна) забезпечена дещо схематично: студентство декларує прагнення до *свободи, безпеки і розвитку* (базові смисли ціннісної складової політичного дискурсу молоді) і хоче мати іншу владу, яка б створила необхідні для цього умови. Коли ж постає питання про те, якою саме уявляється бажана влада, виникають істотні розбіжності: молодь Центру вважає, що влада повинна забезпечити свободу і безпеку, а далі просто не заважати їм розвиватись і досягати своїх цілей; на Заході студентство очікує від влади ще й певного рівня добробуту; молодь Південного регіону вважає, що влада повинна надати повну свободу, визнати пріоритетність цінностей особи і забезпечити достойний рівень життя; молоді Східного регіону цілком достатньо наявних свобод, і її очікування щодо влади – це високий рівень життя, безпека, рівність. Студенти Центру і Заходу демонструють істотно вищий рівень суб'єктності, яка виявляється насамперед у готовності вибудовувати взаємодію з владою, впливати на неї, домагатись, аби вона діяла на благо суспільства. У картині світу молоді Півдня така взаємодія є небажаною, молодь прагне уникати взаємодії з владою, а на Сході студентство взагалі вважає, що не може впливати на владу, політику тощо і єдиним варіантом поведінки вважає очікування кращих часів.

Практично незабезпеченою залишається *функція мобілізації до дії*, яку ми пов'язуємо насамперед з мотиваційною складовою політичної картини світу молоді. У факторній моделі картини світу молоді – це другий фактор із внеском у сумарну дисперсію 13,5%, однак говорити про якусь систему мотивацій не видається можливим – ідеться виключно про переживання. І хоч переважання емоційних мотивацій над раціональними загалом властиве політичному дискурсу, відсутність жодних репрезентацій раціональних мотивацій (окрім хіба що матеріальної вигоди) вказує на недостатню артикульованість і невідрефлексованість мотиваційної складової політичної картини світу молоді.

Незабезпеченість *інструментальної функції* політичного дискурсу студентства зумовлена передусім акцентованістю, увиразненням палітри протестних практик, практик відсторонення та емоційно негативно заряджених практик самоствавлення. Водночас основною перепорою для утвердження позитивних способів взаємодії з владою, а відтак – конструктивних політичних практик як усталених способів дій визнано брак репрезентацій, що свідчать про ставлення до себе як суб'єкта громадянської (політичної) взаємодії, які й визначають міру активності-пасивності політичних практик молоді.

Ціннісний дискурс студентства конструюється як ментатив (у координатах “що означає? – чому можливо? – за яких умов відбувається? – чим підтверджується?”), що, з одного боку, відповідає логіці трансформаційного періоду, а з другого – свідчить про схильність респондентів до раціонального осмислення реальності, що відкриває перспективи для освітніх впливів на процес конструювання політичного дискурсу студентством. Очевидно, що освітній дискурс не є і, із зрозумілих причин, навряд чи здатен посісти перші позиції в рейтингу впливовості агентів політичної соціалізації, однак він має чималий потенціал трансформування політичного дискурсу студентської молоді.

Висновки. На основі виявлених проблемних кластерів структування політичної картини світу студентської молоді визначено напрями оптимізації соціалізувального дискурсу та запропоновано стратегії підвищення компетентності, удосконалення інструментальної складової дискурсивної взаємодії, зокрема аналітичних, рефлексивних, самоідентифікаційних практик, а також технологій моделювання та структування пропозицій політичного дискурсу.

Що вже сьогодні можна зробити в рамках освітнього процесу? Видається перспективною концентрація зусиль педагогічної спільноти на вирішенні таких завдань:

- розширення діапазону ціннісних пропозицій, а також встановлення взаємозв'язків і взаємозалежностей та конструювання ймовірних моделей тих чи тих інтерпретацій цінностей і прогнозування наслідків їхньої реалізації;
- обговорення особливостей ціннісних практик з огляду на їхню регіональну та політико-ідеологічну специфіку, визначення індикаторів найбільш поширених типів/видів практик, що дасть змогу ідентифікувати пропагандистські та маніпулятивні технології впливів, співвідносити задекларовані цілі і реальні практики, а відтак розуміти реальні цінності людей (груп, партій, об'єднань тощо);
- використання наративних технік розвитку історичної компетентності молоді;
- спрямування дискурсивної взаємодії на подолання “гібридизації” традиційних ідеологій, “медіатизації” політичного простору, релевантності обставинам та потребам конкретних політичних акторів, переважання критики над легітимацією;
- наповнення соціалізувального дискурсу пропозиціями мотиваційного змісту, зокрема артикуляція механізмів досягнення успіху, теми особистісної відповідальності за вибір комунікативних практик і за трансляцію того чи іншого дискурсу; профілактика поширення дискурсу розчарування, зневіри та відчуження;

- реалізація проекту розвитку суб'єктності як інтегральної функціональної характеристики людини (у т. ч. через фасилітацію рефлексії власної мотивації політичної взаємодії та політичної самоідентифікації);

- ініціювання публічних (у т. ч. в медіа та соціальних мережах) дискусій, де молодь могла б обмінюватися досвідом конструктивного вирішення проблемних ситуацій у взаємодії з владою не тільки з ровесниками, а й з представниками експертного середовища (політологами, юристами, журналістами, соціологами, психологами) та владних інституцій (органами представницької та виконавчої влади різних рівнів, силових структур).

За результатами дослідження запропоновано прикладні методичні матеріали (перелік пропозицій окремих цінностей політичного дискурсу; цикл занять, спрямованих на розвиток історичної компетентності молоді) та технологічні розробки (тренінгова технологія активізації рефлексивних механізмів структурування дискурсу владно-підвладної взаємодії студентської молоді; алгоритм тренінгових занять, спрямованих на розвиток і трансформування політичних практик), упровадження яких сприятиме вирішенню окремих завдань оптимізації дискурсу суб'єктів політичної соціалізації.

Література

1. *Блохина Е. А.* Символическая деятельность и символические практики: концептуальный аппарат изучения репрезентации власти [Электронный ресурс] / Е. А. Блохина // Современные научные исследования и инновации. – 2011. – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2011/08/1668>.
2. *Левшенко Ю. И.* Политический дискурс: аналитический обзор теоретико-методологических подходов / Ю. И. Левшенко // Исторические, философские, политические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2012. – № 7 (21): в 3-х ч. Ч. II. – С. 100–108.
3. *Русакова О. Ф.* Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Полис. – 2006. – № 4. – С. 10–28.
4. Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ. – Екатеринбург : Дискурс-Пи, 2006. – 177 с. – (Серия “Дискурсология”).
5. *Фуко М.* Археология знания / Мишель Фуко. – К. : Ника-Центр, 1996. – 208 с.
6. *Хабермас Ю.* Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 2001. – 188 с.
7. *Bourdieu P.* The forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu, J. G. Richardson (Ed.). – Westport, CT : Greenwood Press, 1986. – P. 241–258.

8. Dijk Teun A. van. *Discours as Social Interaction* / Teun A. van Dijk. – London, 1997. – 336 p.
9. Fairclough N. *Language and Power* / N. Fairclough. – London, 1989. – 259 p.

References

1. Blohina, E. A. (2011). Simvolicheskaya deyatelnost i simvolicheskie praktiki: kontseptualnyy apparat izucheniya reprezentatsii vlasti [Symbolical activity and symbolical practitioners: conceptual device of studying of representation of the power]. *Sovremennye nauchnye issledovaniya i innovatsii* [Modern scientific researches and innovations], <http://web.snauka.ru/issues/2011/08/1668> (rus).
2. Levshenko, Yu. I. (2012). Politicheskii diskurs: analiticheskii obzor teoretiko-metodologicheskikh podkhodov [Political discourse: state-of-the-art review of teoretiko-methodological approaches]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie nauki, kulturologiya i iskusstovedenie. Voprosy teorii i praktiki: № 7(21) v 3 chastyakh. Chast 2* [Historical, philosophical, political sciences, cultural science and art criticism. Questions of the theory and practice: no. 7(21) in 3 parts. Part 2] (pp. 100–108). Tambov: Gramota (rus).
3. Rusakova, O. V., Maksimov D. A. (2006). Politicheskaya diskursologiya: predmetnoe pole i strukturnaya model politicheskogo diskursa [Political diskursology: subject field, theoretical approaches and structural model of a political discourse]. *Polis* [Polis], 4, 10–28 (rus).
4. *Sovremennye teorii diskursa: multidistsiplinarnyy analiz. Seriya "Diskursologiya"* (2006). [Modern theories of a discourse: multidisciplinary analysis. Series "Diskursology"]. Ekaterinburg: Diskurs-Pi (rus).
5. Fuko, M. (1996). *Arkheologiya znaniya* [Knowledge archeology]. Kyiv: Nika-Tsentr (rus).
6. Habermas, Yu. (2001). *Vovlechenie drugogo. Ocherki politicheskoy teorii* [Involvement of another. Sketches of the political theory]. Moscow: Nauka (rus).
7. Bourdieu, P. and Richardson, J. G. (Ed.). (1986). *The forms of Capital. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). Westport, CT: Greenwood Press.
8. Dijk, Teun A. van. (1997). *Discours as Social Interaction*. London.
9. Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London.

Zhadan I. V. Political discourse of students: features and resources of transformation

The article sums up the results of the research in the framework of the discourse paradigm focused on the interaction between subjects of political socialization as a factor of structuring students' political world view. It contains the description of regional differences in structuring youth political discourse, specific features of its value and motivation components, representations of dominant-subordinate and social interaction, historical memory and representations of political practices. The author analyzes the degree to which socializing discourse functions (interpretative, informing, persuasive, mobilizing, instrumentative) are realized, and provides evidence for the conclusion about low effectiveness of the educational discourse. In view of the identified problem clusters in structuring political world

outlook of student youth, strategies of enhancing competency of discourse interaction and technologies of improving its instrumental component have been developed.

Key words: discursive communication, political discourse, socializing discourse.

© Жадан І. В.

В. Д. Гриджук

ПСИХОГЕНЕЗА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Висвітлено результати дослідження психогенезу громадянської позиції учнівської молоді в контексті суб'єктно-вчинкового підходу. Визначено інваріанти потенційної ресурсності громадянської позиції учнівської молоді та обґрунтовано процесуальні властивості і соціально-психологічні характеристики формування останньої, виходячи з особистісної природи психіки людини та вікових особливостей громадянського розвитку. Запропоновано застосовувати щодо процесуальних властивостей громадянської позиції особистості в ранньому юнацькому віці категорію “розвиток” як таку, що утримує й водночас органічно поєднує в собі три самостійні процеси – становлення, формування, перетворення. Завдяки психологічній концептуалізації структурних зв'язків між окремими інваріантами виділено складові досліджуваного явища на рівні внутрішньоособистісного розвитку, а саме: соціокультурну, ідейно-політичну та етико-правову. У цілому психогенезу громадянської позиції учнівської молоді представлено як цілісний процес, що поєднує в собі внутрішньоособистісний та зовнішньоособистісний плани актуалізації та репрезентації громадянських спроможностей зростаючої особистості, де інтенційовані громадянські цінності, почуття, уявлення та внутрішні регулятори громадянської активності унаслідок відповідної діяльностно-перетворювальної системи особистісних ставлень до громади у вигляді участі та співучасті в її повсякденні.

Ключові слова: особистість, розвиток, інваріант, громадянська позиція учнівської молоді, суб'єктно-вчинковий підхід.

Проблема. Громадянська позиція особистості є досить складним соціально-психологічним феноменом, а її генеза – складним соціально-психологічним процесом, що потребує ґрунтовного вивчення. Означене явище поєднує в собі ознаки життєвої, соціальної та політичної позицій особистості. Будучи індикатором громадянської самосвідомості та відповідальності, громадянська позиція формовтілюється в